

Оксана Кісь (Львів, Україна)

НАВЧАЮЧИ СПОГАДАМИ:
ЖІНОЧА ІСТОРІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Рецензія на книгу [*Teaching with Memories: European Women's Histories in International and Interdisciplinary Classrooms*/Ed. by Andrea Petö and Bertheke Waaldijk. — Galway: Women's Studies Center, National University of Ireland, 2006. — 207 p.: ill.]

Жіночі студії в історичних науках, засновані на критиці андроцентризму традиційної історичної науки та феміністській методології дослідження (які ще часто називають «жіночою історією»), налічують уже понад три десятиліття¹. Серед незліченної кількості наукових та науково-популярних публікацій (від багатомовних видань та монографій і збірників до окремих статей та спеціалізованої періодики), що висвітлюють життя жінок у різні епохи та в різних культурах — від античності до модерну, від мегаполісів до племен у джунглях Амазонки, — нам все ще важко знайти видання, що розкривали б методику викладання жіночої історії². Втім, протягом останніх десятиліть спостерігається зростання інтересу до пізнання історії жінок у недавньому минулому, а саме — у XX ст. Адже якщо дослідження епох, від яких нас відділяють століття, можливе майже виключно за письмовими документами та артефактами (що найчастіше самі є гендерно-ураженими³), то вивчення жіночого історичного досвіду у XX ст. дає досліднику/дослідниці унікальну нагоду безпосереднього діалогу зі свідками та учасницями цієї недавньої історії. Практика вивчення жіночої історії через спогади жінок, їхні біографії (усні чи письмові), листи та щоденники, що стала невід'ємною складовою викладання відповідних курсів в університетах Європи та Північної Америки, знайшла своє відображення у низці методичних посібників⁴. Утім, попри незаперечну дидактичну вартість цих видань, їх загалом незначна кількість, обмежений наклад, невелика національно-географічна репрезентативність представлених у них матеріалів робить їх практичне використання доволі проблематичним, тим більше на пострадянському просторі.

У такому контексті поява 2006 р. в академічному полі жіночої історії книги «Навчаючи спогадами: європейська жіноча історія в міжнародній та міждисциплінарній навчальній аудиторії» за редакцією Андреа Пето (Andrea Petö) та Бертеке Валдйк (Bertheke Waaldijk) є справді знаковою подією. Невелика за обсягом, вона, однак, є підсумком тривалих науково-педагогічних пошуків та експериментів кількох десятків дослідниць з університетів Європи, які співпрацювали в межах спеціальної робітні у складі «Розширеної

тематичної мережі розвитку жіночих студій» під назвою ATHENA (*Advanced Thematic Network in Activities in Women's Studies*). Цю структуру було засновано 1998 р. для зміцнення співпраці науковців, викладачів та експертів із жіночих та гендерних студій в країнах Європейського Союзу. Отже, шістнадцять з них представили свій доробок у цьому збірнику.

Книга складається із трьох розділів. Перший з них — «Вступ», авторами якого є редактори збірника, — окреслює теоретичні та методичні рамки для авторських матеріалів. Ключовим дидактичним концептом, який їх усі об'єднує, є так зване «завдання про праматір» (*foremother assignment*). «Праматір'ю можна вважати жінку, що належить до числа твоїх предків, попередницю у професійному сенсі чи політичну героїню, яка є натхненним прикладом для наслідування»⁵ — пояснюється у передмові. Саме завдання полягає в тому, що кожній студентці пропонується написати біографію однієї жінки, яку та вважає своєю праматір'ю у біологічному чи метафоричному значенні. В основі такого завдання лежить феміністська ідея про те, що у жінок є власна — відмінна від чоловічої — генеалогія. І власна, особлива історія. Первісно феміністки прагнули відновити розірвану чи спотворену жіночу міжпоколінну тяглість, відчуті спадкоємність і збагатитися досвідом своїх попередниць. Тому пізнання і переповідання історії життя своєї матері чи бабусі було важливим інструментом для підвищення жіночої самосвідомості у діяльності феміністських організацій у 1970–1980-х рр.

Нині у межах викладання жіночої історії така форма роботи набуває дещо іншого звучання і цілком іншого значення. «Роздуми про життя окремих праматерів (хоч би яким був їхній зв'язок зі студентками) надає чудову можливість обговорити ключові проблеми написання жіночої історії: різниця між життям приватним і публічним, та питання історіографії»⁶, — стверджують редактори видання у «Вступі». Подібна вправа дозволяє розгорнути дискусію про переваги та вади використання принципу протиставлення двох гендерно-маркованих сфер — приватної/жіночої на противагу до публічної/чоловічої — в історичному дослідженні. З іншого боку, така робота мимоволі підводить студенток до роздумів про сутність, джерела, форми та засоби жіночої емансипації, навіть якщо питання про жіночий рух чи фемінізм прямо не артикулюються. Та чи не найважливішим ефектом такого завдання є неодмінне критичне переосмислення базових принципів класичної історіографії, що стало маргіналізує сферу жіночого та нехтує жіночим історичним досвідом. Застосовуючи методику «активного навчання», викладачі перетворюють студентів із пасивних реципієнтів заздалегідь препарованої інформації на співтворців Історії, здатних самостійно і спільно з викладачем та колегами продукувати нове знання. Така жива практика «писання історії» дозволяє студенткам водночас усвідомити і міру відповідальності та навіть влади, що має історик, конструюючи історію, приймаючи рішення, «як і про що писати».

Інші два аспекти, що їх автори та упорядники видання вважають дуже продуктивними, є міждисциплінарний та крос-національний характер запропонованого ними підходу. Справді, чи не від самого початку жіночі та гендерні студії належали і належать до міждисциплінарних ділянок дослідження, використовують теоретичний та методичний інструментарій багатьох суспільно-гуманітарних наук, кожна з яких хвибує на андро-

ценризм. Другий розділ книги показує, в який спосіб можна використовувати різноманітні джерела та комбінувати різні методи їх аналізу для реконструювання життя жінок у минулому. Кожен із чотирнадцяти параграфів присвячений розгляду окремого типу історичного документу — від порівняно традиційних (протоколи офіційних засідань, заповнені формуляри переписів населення, приватні листи та щоденники, опубліковані автобіографії) до зовсім незвичних, хоча не менш промовистих (вирок суду, трудова угода, пам'ятник, вітальна листівка, фотографії чи старі меблі).

Щоправда, поділ усіх типів джерел на офіційні джерела (протоколи засідань, формуляри перепису населення, вирок суду, трудова угода), предмети (фотографія, пам'ятник, меблі, вітальна листівка), тексти (листи, опубліковані щоденники та автобіографії, улюблені книги) та розмови (інтерв'ю) видається доволі проблематичним з огляду на низку причин. З одного боку, осердям кожного «завдання про праматір» залишається індивідуальне біографічне інтерв'ю, тоді як інші джерела (як-от: фотографія, меблі, листівка чи улюблена книга) слугують радше для ініціювання розповіді, стаючи точкою відліку чи провідним мотивом наративу. З іншого боку, офіційні документи є також *текстами*, до яких уповні застосовні ті самі методи аналізу, що й до листів, щоденників чи біографій та ін. Водночас навіть в его-документах можна простежити різні рівні дискурсу — і панівний політичний дискурс в тому числі. Художні твори (літературні чи скульптурні) можуть слугувати радше допоміжним джерелом або порівняльним матеріалом, а оцінка їх рецепції жінками та репрезентації в них жіночої долі вимагає особливої уваги також і до особи митця (письменника, скульптора), контексту і мотивів створення тощо.

Структурно окремі параграфи вибудовані за уніфікованою схемою: опис джерела, коротка біографія героїні, культурно-історичний контекст, спосіб аналізу, завдання і запитання для вивчення, рекомендована література. Однак, на жаль, далеко не всі матеріали мають усі ці елементи: якщо одні містять доволі розлогі авторські рефлексії та детально розписані завдання для самостійної роботи (параграфи про листи, меблі, улюблена книга, інтерв'ю), то інші (пам'ятка, трудова угода, вирок суду) обмежуються 2–3 сторінками дуже загального опису самого об'єкта та аналітичних процедур. Вочевидь, такий «лаконізм» знижує дидактичну вартість відповідних матеріалів, хоча, звісно, це не зменшує цінності самих джерел для вивчення жіночої історії.

Кожна з авторок наголошує на необхідності поєднання різних типів джерел для виконання «завдання про праматір». Йдеться не лише про залучення наукових праць про відповідний історичний період, матеріалів тогочасної преси, архівних документів, що більшою мірою відбивають офіційну версію минулого. Студентам також пропонується активно використовувати его-документи (листи, щоденники, приватні фотографії, особисті речі, улюблені книги тощо), що розкривають різні сторони особистості героїні. Осердям завдання є інтерв'ю — чи то особисто з тією жінкою, що її обрано «праматір'ю», чи то з іншими людьми, що знали її. У такий спосіб студенти вчаться не лише працювати з різними типами джерел, але й порівнювати різні механізми пам'яті та стратегії забування, зіставляти історію країни та історію людини. Особливий наголос зроблено на необхідності критичного ставлення до будь-якого документа: виявляючи у кожному

з них ті чи інші прогалини, неточності, викривлення, замовчування, студентки осмислюють певну гендерну ідеологію, яка їх зумовила.

Виявляючи і окреслюючи межі приватного і публічного в контексті однієї жіночої долі, студенти водночас пізнають жіночі стратегії опору, трансгресії⁷ чи пристосування до існуючих обмежень, неоднозначність та суперечливість розуміння «жіночого покликання» у різних культурно-історичних обставинах, різні (часто малопомітні і позірно малозначущі, однак вкрай впливові) чинники формування особистості конкретної жінки, її системи цінностей, прагнень і мрій, мотиви її вчинків та рішень. З іншого боку, саме з інтерв'ю та его-документів стає зрозуміло, що у той час, коли для більшості жінок доступ до політичної царини був обмежений, вони використовували приватну сферу та доступні їм неформальні механізми і мережі для здійснення свого впливу у політиці. Деякі з них розглядали материнство та виховання дітей як політичну і патріотичну місію служіння нації (зокрема, в умовах тоталітарних соціалістичних режимів). Таким чином, саме розмежування і протиставлення приватного і публічного у житті жінки втрачає сенс, а теза про «аполітичність домогосподарок» виявляє свою абсурдність. Саме глибинне біографічне інтерв'ю дозволяє радикально по-іншому оцінити ті сторони жіночого досвіду, які в офіційному історичному наративі репрезентовані шаблононо. Наприклад, у спогадах жінок-політв'язнів часів громадянської війни в Іспанії замість наративу про страждання та віктимізацію несподівано чуємо розповідь про успішні жіночі стратегії виживання, справжнє сестринство і взаємопідтримку, про досвід духовного зростання і духовної перемоги. А позірно цілком приватний досвід багатодітного материнства фінських жінок перетворюється на акт самозречення в ім'я служіння Нації, свідомий і важливий патріотичний (хоч і не завжди добровільний) вибір у відповідь на заклик держави в умовах повоєнної демографічної кризи у Фінляндії.

Третій розділ цілковито присвячений досвідові викладання жіночої історії із застосуванням «завдання про праматір» під час вивчення різних курсів та дисциплін. Авторки змальовують не лише конкретні практики та прийоми, але й рефлексують з приводу труднощів, які виникли (чи можуть виникнути) у цьому процесі залежно від попередньої освіти студентів, доступу до тих чи інших джерел, тривалості й рівня курсу тощо. Однією з таких проблем може стати викладання в мультикультурній навчальній аудиторії, яке стає поширеним явищем у Європі. При цьому головний виклик автори книги вбачають у тому, щоб зробити відмінності між студентками (мовні, етнічні, расові, релігійні, соціальні тощо) продуктивними, перетворити їх з перешкоди у викладанні на перевагу і засіб взаємного збагачення. Вони небезпідставно впевнені, що саме через звертання до індивідуальних життєвих історій, пов'язаних із суто жіночим досвідом у будь-якому історичному чи культурному контексті, інші потенційні напруження та конфлікти в групі можна трансформувати у співпрацю. З іншого боку, під час дискусії про жіночий історичний досвід саме в поліетнічній аудиторії теза про «єдність у різноманітті» набирає реального сенсу. Водночас розвивається чуйність до етнокультурних відмінностей та локальної специфіки жіночої історії, розуміння історико-культурної релятивності гендерної проблематики та неможливості зведення її до універсальних схем та уніфікованих оцінок.

Цей методичний посібник, як стверджують самі його авторки, пропонує успішний досвід викладання жіночої історії в аудиторіях, що дуже різняться за освітнім рівнем, цілями навчання, віковим та національним складом: від студентів-істориків початкових курсів та магістрантів міждисциплінарних програм з гендерних студій в університетах, слухачів курсів підвищення кваліфікації аж до учасників/учасниць громадсько-освітніх акцій та тренінгів під егідою жіночих організацій.

Примітно, що цей посібник, як і сам підхід, орієнтовані насамперед на жіночу студентську аудиторію. Такий методичний прийом є фактичним запозиченням із практики низових феміністських осередків, які наприкінці 1960-х збирали звичайних жінок у групи «розвитку жіночої самосвідомості» (*consciousness raising*) на теренах Північної Америки та Європи. Під час таких зустрічей жінки розповідали про своє повсякденне життя, ділилися проблемами та досвідом їх подолання, знаходячи розуміння і підтримку серед собі подібних. У такий спосіб жінки доходили розуміння спільності своїх суто жіночих інтересів у патріархальному суспільстві та потреби спільного протистояння дискримінаційним практикам, згуртованого та цілеспрямованого обстоювання власних прав. Очевидно, що впроваджений у навчальній аудиторії, такий підхід переслідує не лише освітні, але й виховні цілі: сформувані феміністський світогляд та гендерну свідомість студенток. Можна припустити, що за потреби цей прийом можна було б застосувати і для вивчення курсів з проблем маскулінності, однак, зважаючи на докорінні відмінності досвіду різних гендерних груп у патріархальному суспільстві, успішність такого педагогічного експерименту важко передбачити.

Перевагою збірника є те, що він містить також і матеріали з постсоціалістичних країн (Угорщини та Естонії), мешканці яких певною мірою поділяють історичний досвід українців, і саме це дозволяє застосовувати пропоновані авторами дидактичні методи та підходи в умовах пострадянської України. Зважаючи на те, що в Україні жіноча історія досі не визнана повноцінною ділянкою наукових досліджень і, відповідно, не стала окремою навчальною дисципліною, викладачі зможуть використати окремі прийоми із запропонованого широкого спектру форм і способів пізнання новітньої історії українського жіноцтва під час викладання різноманітних історичних, культурологічних та українознавчих дисциплін.

Безперечною вдалою знахідкою цього авторського колективу є поєднання доволі традиційних форм навчання (аудиторні заняття, робота в бібліотеках, польові дослідження) з новітніми і нестандартними формами. Особливо плідним видається використання можливостей інформаційних технологій. Створення тематичних веб-сторінок, фотовиставки та презентації в Інтернеті, студентські дискусії на форумах, перехресне рецензування і обговорення on-line дозволили розкрити творчий потенціал багатьох студенток, які в аудиторії почувалися невпевнено. З іншого боку, автори свідомі також і тих етичних проблем, що постають при такому відкритому використанні приватних біографічних матеріалів, особливо коли йдеться про жінок-героїнь, які є родичками студенток. Відкрита дискусія в аудиторії про етичні та правові аспекти у роботі з біографічними даними дозволяє також привернути увагу студенток до моральної відповідальності дослідника перед людьми, долі яких є предметом дослідження.

Важливим, хоч і не зовсім планованим, наслідком виконання студентами «завдання про праматір» є соціальний ефект: звичайні жінки похилого віку, долі яких опиняються у фокусі студентського дослідження, відчувають (часто чи не вперше в житті) свою значущість для Історії. З іншого боку, завдяки більш тісному спілкуванню між молодими (студентки) і старшими (героїні) жінками відновлюється міжгенераційна комунікація, налагоджуються родинні стосунки, згладжується «конфлікт поколінь».

Підсумовуючи, можна з упевненістю стверджувати, що дане видання є цінним посібником для тих, хто вивчає і викладає жіночу історію. Маючи форму практикуму, воно водночас пропонує зразок навчання, що ґрунтується на дослідженні (*research based teaching*), забезпечуючи ефективне партнерство викладача та студентів у процесі пізнання Історії.

¹ Докладний огляд історії розвитку цього напрямку див.: *Пушкарьова Н.* Від «Жіночих студій» до «гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії//Гендерний підхід: історія, культура, суспільство/За ред. Л. Гентош і О. Кісь. — Львів, 2003. — С. 15–45; *Пушкарева Н.Л.* Гендерные исследования и исторические науки//Гендерные исследования. — 1999. — № 3. — С. 166–186; *Репина П.* Гендер в истории: проблематика и методология исследований//Теория и методология гендерных исследований//<http://www.auditorium.ru/books/870/>.

² Чи не єдиною відомою книгою такого типу є: *Lerner G.* *Teaching Women's History.* — Washington, 1981.

³ Докладніше про це див.: *Кісь О.* Андроцентричний дискурс в історичних науках//Філософсько-антропологічні студії'2001. Спецвипуск. — К., 2001. — С. 43–58 http://www.linguistics.kiev.ua/publications/2005/04/22/androtsentrchnij_di_43.html.

⁴ Див., наприклад: *Tomin B.* *Teaching Women's History in the Elementary Grades: A Biographical Approach.* — Tomin Burgoa Production, 1983; *Weiler K.* *Telling Women's Lives: Narrative Inquiries in the History of Women's Education (Feminist Educational Thinking Series).* — Buckingham, 1999; *Tudor R.* *Teaching Twentieth Century Women's History. A Classroom Approach: A Teaching Pack Designed for Use in Secondary Schools.* — Strasbourg, 2000.

⁵ *Petö, Andrea, Waaldijk, Bertheke.* Foreword//Teaching with Memories: European Women's Histories in International and Interdisciplinary Classrooms/Ed. by Andrea Petö and Bertheke Waaldijk. — Galway, 2006. — P. 12.

⁶ *Petö, Andrea, Waaldijk, Bertheke.* Introduction//Teaching with Memories... — P. 21.

⁷ Англ. *transgression* — букв. порушення, непослух, непокора, замах — термін феміністської теорії, що вживається на позначення виходу за межі репресивної заборони. (Прим. ред.)